

Шарль Баладьє (Франція)

«WITZ» У ФРОЙДА І В ЙОГО ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Та вага, якої Фройд надає психічним механізмам *Witz*, явно належить до змістовного поля ідеї творчості, гостроти розуму [фр. *acuité*], відкриття, властивого античному *ingenium* ові. Але протягом усієї праці «Дотеп і його стосунок до несвідомого» (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905), – що її Лакан вважає, як і «Тлумачення сновидінь» та «Психопатологію повсякденного життя», одним з трьох «канонічних» текстів Фройда, – переклад зазначеного терміну незмінно породжує проблеми для психоаналітиків. Марі Бонапарт і Марсель Натан обирають відповідник *mot d'esprit* [«дотеп», «дотепне слово»] (Gallimard. 1930). Цей же підхід запозичив і Дені Месьє у чудовому новому виданні 1988 р. (вид. Gallimard, з передмовою Жан-Бертрана Понталі). Здається, що це рішення дало привід для численних вагань, адже Лакан, зі свого боку, пропонував перекладати *Witz* як *trait d'esprit* [«влучний дотеп» та/або «ознака дотепа»]¹ (*Ecrits*, Seuil, 1966, р. 522; *див.* також *Le Seminaire*, livre 5 [1957-1958], *Les Formations de l'inconscient*, Seuil, 1998), наближаючи *Witz* до іншого німецького терміна, *Blitz*, який означає спалах блискавки. Тимчасом, видавці Повного зібрання творів Фройда (видво PUF) 1989 року видали у сьомому томі переклад праці про *Witz* під назвою *Le Trait d'esprit*, мотивуючи свій вибір фактом існування «фройдової мови», що її різні іноземні переклади повинні брати до уваги, особливо у зв'язку з *Witz*, який, за такого підходу, мав би означати не *mot d'esprit*, а рису, властиву «фройдистському розумові» [*esprit freudien*]. На тлі цих варіантів і вагань дехто навіть порушив питання про те, чи не ліпше було би взагалі відмовитись від перекладу Фройдового *Witz*, як подекуди відмовляються перекладати типово британське слово *nonsense* (*див.* J.-B. Pontalis, *loc. cit.*, р. 34).

Питання про *Witz* постало також і перед англомовними фройдистами, час від часу призводячи до полеміки між ними. Так, 1916 року американський психоаналітик австро-угорського походження Ебрехем А. Бріл оприлюднив, серед інших своїх починань такого ж штибу, оцінених як однаково погані, перший англомовний переклад праці свого вчителя, присвяченої *Witz*.

© Ch. Baladier, 2004

© О. Хома, переклад, 2010

Відповідником для цього терміну він обрав англійське *wit*, не помітивши, що останнє вказує, головним чином, на інтелектуальний жарт, як-от у випадку, коли кажуть, що тамтой є людиною дотепною, з бистрим розумом [фр. *homme d'esprit*] (*man of wit*)ⁱⁱ. Джеймс Стрейчі, що узявся переглянути переклади Бріла, одразу виявив прихильність до *joke*, яке, своєю чергою, містить ризик поширення інтелектуального сенсу Фройдогого *Witz* на широке поле виражень комічного (гра слів, жарти, каламбури, небилиці, анекдоти – особливо єврейські, – дотепи у стилі італійського *scherzo* тощо). Свій вибір на користь *joke* (і навіть форми множини, *jokes*) він пояснює у передмові до власного англійського перекладу:

Перекладати [*Witz*] через *wit* – це відкривати шлях до прикрих непорозумінь. В звичному англомовному ужитку *wit* і *witty* мають дуже вузький сенс... [тоді як] *Witz* і *witzig* мають значно ширші конотації. З іншого боку, *joke* видається аж занадто широким і охоплює навіть значення німецького *Scherz* [жарт, дотеп, теревені].

Jokes and their Relation to the Unconscious,
Standard Edition, t. 8,
London, The Hogarth Press, 1960, p. 7.]

У цій дискусії слід, зокрема, мати на увазі, що під словом *wit* (чия етимологія, так само як і *Witz*, сходить до *wissen*, «знати») розуміють не лише дотепи, але й здатність їх створювати, так само, як німецьке слово *Phantasie* означає водночас і окремі її витвори, і загальну здатність виображувати (*див.* PHANTASIA, вставка 3).

Дилеми, навколо яких обертаються ці різні способи перекладати Фройдогого *Witz*, полягають у тому, що це слово зображене тут у його стосунку до несвідомого. Як і обмовка, помилкова дія, конденсація у сновидінніⁱⁱⁱ, воно має сенс дотепу, раптової думки (*Einfall*), себто ідеї, що виникає несподівано і може вразити навіть того, хто її виголошує. У *Witz*, за Фройдом, справді присутня вдала обмовка, що зненацька виходить із несвідомого, як-от слово «фамільйонерно» [*famillionär*], – своєрідне зрощення слів «фамільярне» [*familiär*] і «мільонер» [*Millionär*], яке так зацікавило Лакана (а раніше і самого Фрейда) і яке, зірвавшись з язика одного горопахи^{iv}, дало тому змогу розповісти, що з ним люб'язно поводився неймовірний багатій, барон Ротшільд. Фройд так пояснює і розгортає думку, що міститься у цьому раптовому дотепі (*geistreicher Einfall*): *R. behandelte mich ganz wie seinesgleichen, ganzfamillionär* «[...] Р[отшільд] повівся зі мною як з уповні рівним, цілком фамільйонерно». Цій моделі, що перебуває біля джерел задоволення, отримуваного від такої гри розуму чи, точніше, гри несвідомого, справді відповідає механізм конденсації.

ПРИМІТКИ

ⁱ Вирази *mot d'esprit* і *trait d'esprit* у французькій мові є майже синонімами: обидва означають витончену, винахідливу думку, дотеп, жарт. Різниця позицій французьких авторів щодо відповідника для *Witz* зумовлена насамперед буквальним сенсом цих виразів, адже перший з

них вказує на «слово» (mot), вироблене витонченим і дотепним розумом, а другий – на «рису» (trait), себто ознаку чи прояв цього розуму, а також, у метафоричний спосіб, на критичну «стрілу», що добре влучає у ціль (пор. вислів traits de la satire – «сатиричні стріли»).

ⁱⁱ В українській мові маємо схожу ситуацію. Адже галицький діалект містить запозичену з німецької кальку «віц», яка означає «жарт». Отже, якби ми спробували, спираючись на спорідненість слів, перекласти назву цитованої Фрейдівської праці як «Віц і його стосунок до несвідомого», то наші читачі опинились би у тій же ситуації, що й Брілові. Адже українське «віц» означає лише «жарт», «дотеп», відтак лише вельми опосередкованим чином вказує на певну розумову досконалість, себто на ingenium. Звісно, «віц» не можна було б, через метонімію, використати для позначення здатності, що витворює дотепи.

ⁱⁱⁱ Йдеться про різні способи прояву витісненого несвідомого бажання. На думку Фрейда, обмовки або на позір випадкові безглузді вчинки виникають через порушення тілесної моторики під впливом витісненого бажання (див. працю «Психопатологія буденного життя»). Конденсація є у чомусь подібним механізмом, хоча властивою їй цариною є створення сновидінь. Вона має місце тоді, коли, наприклад, декілька реальних осіб зливаються у сновидінні в один образ тощо; відтак розшифрувати справжній зміст сновидінь можна лише за допомоги спеціальних методик (докладніше див. Фрейдове «Тлумачення сновидінь»).

^{iv} Цей сюжет пов'язаний з твором Г. Гайне «Води Лукки» (1829), один з героїв якого, дрібний лотерейний маклер Гірш-Гіацинт, розповідає про своє спілкування з Соломоном Ротшільдом. Фрейд запозичує історію з «famillionär» зі статей сучасних йому психологів Герарда Гейманса і Теодора Ліпса.

БІБЛІОГРАФІЯ

Freud Sigmund, Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten –
<http://gutenberg.spiegel.de>

Charles BALADIER

«Witz» in Freud and his translators

The article investigates untranslatability of Freudian term *Witz* into French and English. The analysis of different translations of the work *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (1905) proves that neither French (*mot d'esprit, trait d'esprit*), nor English (*wit, joke*) analogues to *Witz* can embrace the entire meanings of the German term. It is noteworthy that its purely etymological peculiarities conform pretty well to Freudian doctrine of condensation as the principal of pleasure received from *Witz*.

Charles Baladier, former manager of philosophy and humanities department in the Encyclopaedia Universalis France

Шарль Баладьє, колишній керівник відділу філософії та гуманітарних наук багатотомового видання Encyclopaedia Universalis France
